

Aprendre a perdonar

L'art de conviure està estretament relacionat amb la capacitat de demanar perdó i de perdonar. Tots som febles i caiem amb freqüència. Ens hem d'ajudar mútuament a aixecar-nos sempre de nou. Moltes vegades ho aconseguim a través del perdó.

20/11/2019

Sumari

Pròleg

I. Què vol dir «perdonar»?

1. Reaccionar davant d'un mal.
2. Actuar amb llibertat.
3. Recordar el passat.
4. Renunciar a la revenja.
5. Mirar l'agressor en la seva dignitat personal.

II. Quines actituds ens disposen a perdonar?

1. Amor.
2. Comprensió.
3. Generositat.
4. Humilitat.

III. Reflexió final

* * *

Tots hem patit alguna vegada injustícies i humiliacions; alguns cada dia han de suportar tortures, no només en una presó, sinó també al lloc de feina o en l'entorn familiar. És cert que ningú no ens pot fer tant mal com els que ens haurien d'estimar. «L'únic dolor que destrueix més que el ferro és la injustícia que procedeix dels nostres familiars», diuen els àrabs.

Com reaccionem davant d'un mal que algú ens ha ocasionat amb una certa intencionalitat? Normalment, de manera espontània desitjaríem pegar als que ens han pegat, o parlar malament dels que han parlat malament de nosaltres. Però aquesta actuació és com un bumerang: ens fa mal a nosaltres mateixos. És una pena gastar les energies en enutjos, recels, rancors o desesperació; i potser és més trist encara quan una persona s'endureix per no patir més.

Només en el perdó brolla nova vida. Per això és tan important educar en «l'art» de practicar-ho.

I. Què vol dir «perdonar»?

Què és el perdó? Què faig quan dic a una persona: «Et perdono»? És evident que reaccio davant d'un mal que algú m'ha fet; actuo, a més, amb llibertat; no és que simplement oblidi la injustícia, sinó que renuncio a la revenja i vull, malgrat tot, el millor per a l'altre. Considerem aquests diversos elements amb més deteniment.

1. Reaccionar davant d'un mal

En primer lloc, realment s'ha de tractar d'un mal per al conjunt de la meua vida. Si un cirurgià m'amputa un braç que està perillosament infectat, puc sentir dolor i tristesa, i fins i tot em puc enfurismar amb el metge. Però no li he de perdonar res, perquè m'ha fet un gran bé: m'ha

salvat la vida. Situacions semblants es poden donar en l'educació. No tot el que li sembla malament a un nen és nociu per a ell. Els bons pares no concedeixen als seus fills tots els capricis que ells demanen; els formen en la fortalesa. Una vegada una mestra em va dir: «No m'importa el que els meus alumnes pensen avui sobre mi. L'important és el que pensin d'aquí vint anys.» El perdó només té sentit, quan algú ha rebut un mal objectiu de l'altre.

D'altra banda, perdonar no consisteix en cap cas a no voler veure aquest mal, en acolorir-lo o dissimular-lo. Alguns passen de llarg les injúries amb què els tracten els seus col·legues o els seus cònjuges per intentar eludir el conflicte; busquen la pau a qualsevol preu i pretenen viure contínuament en un ambient harmoniós. Sembla que tot els hi sigui igual. «No importa» si els altres no els diuen la veritat; «no

importa» quan els utilitzen com mers objectes per aconseguir unes finalitats egoistes; «no importen» tampoc el frau o l'adulteri. Aquesta actitud és perillosa, perquè pot portar a una ceguesa total davant dels valors. La indignació i fins i tot la ira són reaccions normals i fins i tot necessàries en certes situacions. Qui perdona no tanca els ulls davant del mal; no nega que objectivament hi hagi hagut una injustícia. Si ho negués, no tindria res a perdonar.[1]

Si un s'acostuma a callar-ho tot, potser pot gaudir durant un temps d'una pau aparent; però al final pagarà un preu molt alt, ja que ha renunciat a la llibertat de ser ell mateix. Amaga i enterra les seves frustracions en les profunditats del seu cor, darrere d'una muralla gruixuda, que aixeca per protegir-se. I ni tan sols s'adona de la seva falta d'autenticitat. És normal que una injustícia ens dolgui i ens deixi una

ferida. Si no volem veure-la, no la podem curar. I llavors estem permanentment fugint de la pròpia intimitat (és a dir, de nosaltres mateixos); i el dolor ens corca lentament, però inexorablement. Alguns fan un viatge pel món, d'altres es traslladen de ciutat. Però no poden fugir del sofriment. Tot dolor que es nega retorna per la porta de darrere, i es manté durant molt de temps com una experiència traumàtica i pot ser la causa de ferides perdurables. Un dolor ocult pot conduir, en certs casos, que una persona es torni agra, obsessiva, poruga, nerviosa o insensible, o que rebutgi l'amistat, o que tingui malsons. Sense voler-ho, tard o d'hora, reapareixen els records. Al final, molts s'adonen que potser hauria estat millor fer front directament i conscientment a l'experiència del dolor. Afrontar un sofriment de manera adequada és la clau per aconseguir la pau interior.

2. Actuar amb llibertat

L'acte de perdonar és un acte lliure. És l'única reacció que no reaccua segons el conegut principi «ull per ull, i dent per dent».[2] L'odi provoca la violència, i la violència justifica l'odi. Quan perdono poso fi a aquest cercle viciós; impedeixo que la reacció en cadena segueixi el seu curs. Llavors allibero l'altre, que ja no està subjecte al procés iniciat. Però, en primer lloc, m'allibero a mi mateix. Estic disposat a desencadenar-me dels enutjos i dels rancors. No estic «reaccionant» automàticament, sinó que poso un nou començament, també en mi.

Superar les ofenses és una tasca summament important, perquè l'odi i la revenja enverinen la vida. El filòsof Max Scheler afirma que una persona ressentida s'intoxica a ella mateixa.[3] L'altre l'ha ferit; i d'allà no es mou. Es reclou en ell mateix,

s'instal·la i s'encapsula. Queda atrapada en el passat. Dona pàbul al seu rancor amb repeticions i més repeticions del mateix esdeveniment. D'aquesta manera arruïna la seva vida.

Els ressentiments fan que les ferides s'infectin en el nostre interior i exerceixin el seu influx pesat i devastador, i creen una mena de malestar i d'insatisfacció generals. En conseqüència, un no se sent a gust en la seva pròpia pell. Però, si no es troba a gust amb si mateix, llavors no es troba a gust enlloc. Els records amargs sempre poden tornar a encendre la còlera i la tristesa, i poden portar a depressions. Un refrany xinès diu: «Qui busca revenja ha de cavar dues fosses.»

Al seu llibre *My first white friend* (la meva primera amiga blanca), una periodista nord-americana negra descriu com l'opressió que el seu

poble havia patit als Estats Units la va portar, en la seva joventut, a odiar als blancs, «perquè han linxat i mentit, ens han agafat presoners, enverinat i eliminat».[4] L'autora confessa que, després d'un temps, va arribar a reconèixer que el seu odi, per molt comprensible que fos, estava destruint la seva identitat i la seva dignitat. L'encegava, per exemple, davant dels gestos d'amistat que una noia blanca li mostrava a l'escola. A poc a poc va descobrir que, en comptes d'esperar que els blancs demanessin perdó per les seves injustícies, ella havia de demanar perdó pel seu propi odi i per la seva incapacitat de mirar un blanc com a una persona, en comptes de fer-ho com a un membre d'una raça d'opressors. Va trobar l'enemic a dins seu, format pels prejudicis i rancors que li impedien ser feliç.

Les ferides no curades poden reduir molt la nostra llibertat. Poden donar

origen a reaccions
desproporcionades i violentes, que
ens sorprenguin a nosaltres
mateixos. Una persona ferida fereix
els altres. I, com que moltes vegades
amaga el seu cor darrere d'una
cuirassa, pot semblar dura,
inaccessible i intractable. En realitat
no és així. Només necessita defensar-
se. Sembla dura, però és insegura;
està turmentada per males
experiències.

Fa falta descobrir les nafres per
poder-les netejar i curar. Posar ordre
a l'interior de cadascú pot ser un pas
per fer possible el perdó. Però aquest
pas és summament difícil i a vegades
no aconseguim fer-lo. Podem
renunciar a la revenja, però no al
dolor. Aquí es veu clarament que el
perdó, tot i que està estretament unit
a vivències afectives, no és un
sentiment, és un acte de la voluntat
que no es redueix al nostre estat
psíquic.[5] Es pot perdonar plorant.

Quan una persona ha fet aquest acte eminentment lliure, el sofriment perd ordinàriament la seva amargor, i pot ser que desaparegui amb el temps. «Les ferides es canvien en perles», diu Santa Hildegarda de Bingen.

3. Recordar el passat

És una llei natural que el temps «cura» algunes ferides. No les tanca de veritat, però les fa oblidar. Alguns parlen de la «caducitat de les nostres emocions».[6] Arribarà un moment que una persona no pugui plorar més, ni es pugui sentir ferida. Això no és un senyal que hagi perdonat el seu agressor, sinó que té certes «ganes de viure». Un determinat estat psíquic —per intens que sigui— de normal no es pot convertir en permanent. A aquest estat el segueix un procés lent de despreniment, ja que la vida continua. No ens podem quedar sempre encallats, enganxats

al passat, perpetuant en nosaltres el mal sofert. Si ens mantenim en el dolor, bloquegem el ritme de la naturalesa.

La memòria pot ser un cultiu de frustracions. La capacitat de deslligar-se i d'oblidar, per tant, és important per a l'ésser humà, però no té res a veure amb l'actitud de perdonar. Aquesta no consisteix simplement en fer creu i ratlla. Exigeix recuperar la veritat de l'ofensa i de la justícia, que moltes vegades es pretén camuflar o distorsionar. El mal fet ha de ser reconegut i, en la mesura possible, reparat.

Cal «purificar la memòria». Una memòria sana es pot convertir en mestra de vida. Si visc en pau amb el meu passat, puc aprendre moltes coses dels esdeveniments que he viscut. Recordo les injustícies

passades perquè no es repeteixin, i les recordo com a perdonades.

4. Renunciar a la revenja

Com que el perdó expressa la nostra llibertat, també és possible negar a l'altre aquest do. El jueu Simon Wiesenthal explica en un dels seus llibres les seves experiències en els camps de concentració durant la Segona Guerra Mundial. Un dia, una infermera es va apropar a ell i li va demanar que el seguís. El va portar a una habitació on hi havia un jove oficial de les SS que s'estava morint. Aquest oficial va explicar la seva vida al pres jueu: va parlar de la seva família, de la seva formació, i com va arribar a ser un col·laborador de Hitler. Sobre ell sobretot pesava un crim en el qual havia participat: una vegada, els soldats que tenia sota el seu comandament havien tancat 300 jueus en una casa, i havien cremat la casa; tots van morir. «Sé que és

horrible —va dir l'oficial. Durant les llargues nits, en les quals estic esperant la meva mort, sento la gran urgència de parlar amb un jueu sobre això i demanar-li perdó de tot cor.» Wiesenthal conclou el seu relat dient: «De sobte ho vaig entendre, i sense dir ni una sola paraula, vaig sortir de l'habitació.»[7] Un altre jueu afegeix: «No, no he perdonat cap dels culpables, ni estic disposat, ni ara ni mai, a perdonar ningú.»[8]

Perdonar significa renunciar a la revenja i a l'odi. D'altra banda hi ha persones que no se senten mai ferides. No és que no vulguin veure el mal i reprimeixin el dolor, sinó tot el contrari: perceben les injustícies objectivament, amb summa claredat, però no deixen que els molestin.

«Encara que ens matin, no poden fer-nos cap mal», és un dels seus lemes.

[9] Han aconseguit un domini ferri de si mateixos, semblen fets d'una ironia insensible. Se senten superiors

als altres homes i, interiorment, mantenen una distància tan gran cap a ells que ningú no pot tocar el seu cor. Com que no els afecta res, no retreuen res als seus opressors. Què li importa a la lluna que un gos li lladri? És l'actitud dels estoics i potser també d'alguns gurus asiàtics que viuen solitaris en la seva magnanimitat. No es dignen a mirar ni tant sols als que «absolen» sense cap esforç. No perceben l'existència del «pugó».

El problema consisteix que, en aquest cas, no hi ha cap relació interpersonal. No es vol patir i, per tant, es renuncia a l'amor. Una persona que estima sempre es fa petita i vulnerable. Està a prop els altres. És més humà estimar i patir molt al llarg de la vida, que adoptar una actitud distant i superior als altres. Quan a una persona no li dol mai l'actuació d'una altra persona, el

perdó és superflu. Falta l'ofensa, i falta l'ofès.

5. Mirar l'agressor en la seva dignitat personal

El perdó comença quan, gràcies a una força nova, una persona rebutja tota mena de revenja. No parla dels altres des de les seves experiències doloroses, evita jutjar-los i desvalorar-los, i està disposada a escoltar-los amb el cor obert.

El secret consisteix a no identificar l'agressor amb la seva obra.[10] Tot ésser humà és més gran que la seva culpa. Un exemple eloqüent ens el brinda Albert Camus, que en una carta pública es dirigeix als nazis i parla dels crims comesos a França: «I malgrat vostès, els continuaré anomenant homes... Ens esforcem a respectar en vostès el que vostès no respectaven en els altres.»[11] Cada persona està per sobre dels seus pitjors errors.

Això fa pensar en una anècdota que s'explica d'un general del segle XIX. Quan aquest estava al seu llit de mort, un sacerdot li va preguntar si perdonava els seus enemics. «No és possible —va respondre el general. Els he manat executar a tots.»[12]

El perdó del qual parlem aquí no consisteix a saldar un càstig, sinó que és, abans que res, una actitud interior. Significa viure en pau amb els records i no perdre l'estima per ningú. També es pot considerar un difunt en la seva dignitat personal. Ningú no està totalment corromput; en cadascú brilla una llum.

Quan perdoneu, en realitat diem: «No, tu no ets així. Sé qui ets! En realitat ets molt millor.» Volem tot el bé possible per a l'altre, el seu ple desenvolupament, una alegria profunda, i ens esforcem per estimar-lo des del fons del cor, amb una gran sinceritat.

II. Quines actituds ens disposen a perdonar?

Després d'aclarir, a grans trets, en què consisteix el perdó, considerarem algunes actituds que ens disposen a fer aquest acte que ens allibera a nosaltres i també allibera els altres.

1. Amor

Perdonar és estimar intensament. El verb llatí *perdonare* ho expressa amb molta claredat: el prefix *per-* intensifica el verb que acompanya: *donare*. És donar de manera abundant, lliurar-se fins a l'extrem. El poeta Werner Bergengruen va dir que l'amor es prova en la fidelitat i que es completa en el perdó.

Tanmateix, quan algú ens ha ofès greument, l'amor amb prou feines és possible. És necessari, en un primer pas, separar-nos d'alguna manera de l'agressor, encara que només sigui

interiorment. Mentre el ganivet estigui a la ferida, la ferida mai no es tancarà. Cal retirar el ganivet, adquirir distància de l'altre; només llavors podrem veure el seu rostre. Un cert despreniment és una condició prèvia per poder perdonar de tot cor, i donar a l'altre l'amor que necessita.

Una persona només pot viure i desenvolupar-se sanament quan és acceptada tal com és, quan algú l'estima de veritat, i li diu: «És bo que existeixis!»[13] No només cal «ser aquí», a la terra, sinó que és necessària la confirmació en el ser per sentir-se a gust al món, perquè sigui possible adquirir una certa estimació pròpia i ser capaç de relacionar-se amb altres en una relació d'amistat. En aquest sentit s'ha dit que l'amor continua i perfecciona l'obra de la creació.[14]

Estimar una persona vol dir fer-la conscient del seu propi valor, de la seva pròpia bellesa. Una persona estimada és una persona aprovada, que pot respondre a l'altre amb tota veritat: «Et necessito per ser jo mateix.»

Si no perdono l'altre, d'alguna manera li trec l'espai per viure i desenvolupar-se sanament. I, en conseqüència, aquest s'allunya cada vegada més del seu ideal i de la seva autorealització. En altres paraules, el mato, en sentit espiritual. Realment es pot matar una persona amb paraules injustes i dures, amb pensaments dolents o, senzillament, negant-li el perdó. L'altre llavors es pot posar trist, passiu i amarg. Kierkegaard parla de la «desesperació d'aquell que, desesperadament, vol ser ell mateix», i no arriba a ser-ho, perquè els altres li ho impedeixen.[15]

Quan, en canvi, concedim el perdó, ajudem l'altre a tornar a la pròpia identitat, a viure amb una nova llibertat i amb una felicitat més profunda.

2. Comprensió

És precís comprendre que les persones necessiten més amor que no pas el «mereixen»; que són més vulnerables del que semblen; i tots som febles i ens podem cansar. Perdonar és tenir la convicció ferma que en cada persona, darrere de tot el mal, hi ha un ésser humà vulnerable i capaç de canviar. Significa creure en la possibilitat de transformació i d'evolució dels altres.

Si una persona no perdona, pot ser que es prengui els altres massa seriosament, que els exigeixi massa. Però «prendre's una persona seriosament del tot, significa destruir-la», adverteix el filòsof

Robert Spaemann.[16] Tots som febles i fallem amb freqüència. I moltes vegades no som conscients de les conseqüències dels nostres actes: «No sabem què fem.»[17] Quan, per exemple, una persona està enfadada, diu coses que, en el fons, no pensa ni vol dir. Si m'agafo tot el que diu al peu de la lletra i em poso a «analitzar» què ha dit quan estava rabiosa, puc causar conflictes sense fi. Si portéssim els comptes de totes els errors d'una persona, acabariem transformant en un monstre fins i tot l'ésser més encantador.

Hem de creure en les capacitats de l'altre i donar-li-ho a entendre. De vegades impressiona veure quant es pot transformar una persona, si se li fa confiança, i com canvia, si se la tracta segons la idea perfeccionada que es té d'ella. Hi ha moltes persones que saben animar els altres a ser millors. Els comuniquen la seguretat que hi ha moltes coses

bones i boniques a dins seu, malgrat tots els seus errors i les seves caigudes. Actuen segons el que diu la saviesa popular: «Si vols que l'altre sigui bo, tracta'l com si ja ho fos.»

3. Generositat

Perdonar exigeix un cor misericordiós i generós. Significa anar més enllà de la justícia. Hi ha situacions molt complexes en les quals la mera justícia és impossible. Si s'ha robat, es retorna; si s'ha trencat alguna cosa, s'arregla o se substitueix. Però, i si algú perd un òrgan, un familiar o un bon amic? És impossible restituir-ho amb la justícia. Precisament en aquests casos, en què el càstig no cobreix mai la pèrdua, és on el perdó hi té cabuda.

El perdó no anul·la el dret, però el supera infinitament. És per naturalesa incondicional, ja que és un do gratuït de l'amor, un do

sempre immerescut. Això significa que el que perdona no exigeix res al seu agressor, ni tan sols que li faci mal el que ha fet. Abans, molt abans que l'agressor busca la reconciliació, el que estima ja l'ha perdonat.

El penediment de l'altre no és una condició necessària per al perdó, tot que sí que és convenient. Certament, és molt més fàcil perdonar quan l'altre demana perdó. Però de vegades cal comprendre que en els que obren malament hi ha bloquejos que els impedeixen admetre la seva culpabilitat.

Hi ha una manera «impura» de perdonar,[18] quan es fa amb càlculs, especulacions i metes: «Et perdono perquè t'adonis de la barbaritat que has fet; et perdono perquè milloris.» Poden tenir finalitats educatives lloables, però en aquest cas no es tracta del perdó veritable que es concedeix sense cap condició, igual

com l'amor autèntic: «Et perdono perquè t'estimo, malgrat tot.»

Puc perdonar l'altre fins i tot sense donar-li-ho a entendre, i en aquest cas no entendria res. És un regal que li faig, tot i que no se n'adona, o tot i que no sap per què.

4. Humilitat

Cal prudència i delicadesa per veure com mostrar el perdó a l'altre. A vegades no és aconsellable fer-ho de seguida, quan l'altra persona encara està agitada. Li pot semblar una revenja sublim, i pot humiliar-la i fer-la enfadar encara més. En efecte, l'oferta de la reconciliació pot tenir un caràcter d'acusació. Pot amagar una actitud farisaica: vull demostrar que tinc raó i que soc generós.

Llavors el que impedeix arribar a la pau no és l'obstinació de l'altre, sinó la meva pròpia arrogància.

D'altra banda sempre és un risc oferir el perdó, ja que aquest gest no n'assegura la recepció i pot molestar l'agressor en qualsevol moment.

«Quan un perdona, s'abandona a l'altre, al seu poder, s'exposa al que imprevisiblement pot fer i se li dona llibertat d'ofendre i ferir (de nou).»[19] Aquí es veu que cal humilitat per buscar la reconciliació.

Quan es donin les circumstàncies — potser després de força temps— convé tenir una conversa amb l'altre. En aquesta conversa es poden donar a conèixer les raons i els motius propis, el punt de vista propi; i s'ha d'escoltar atentament els arguments de l'altre. És important escoltar fins al final, i esforçar-se també per captar les paraules que l'altre no diu. De tant en tant és necessari «canviar la cadira», almenys mentalment, i intentar veure el món des de la perspectiva de l'altre.

El perdó és un acte de força interior, però no de voluntat de poder. És humil i respectuós amb l'altre. No pretén dominar ni humiliar. Perquè sigui veritable i «pur», la víctima ha d'evitar qualsevol senyal, per petit que sigui, de «superioritat moral» que, en principi, no existeix; almenys no som nosaltres els que hem de jutjar què s'amaga al cor dels altres. En les converses s'ha d'evitar acusar l'agressor sempre de nou. Qui demostra la mateixa irreprotxabilitat, no ofereix realment el perdó. Enfurismar-se per la culpa d'un altre pot conduir amb gran facilitat a la repressió de la culpa d'un mateix. Hem de perdonar com a pecadors que som, no com a justos, i per això el perdó és més per compartir que per concedir.

Tots necessitem el perdó, perquè tots fem mal als altres, tot i que a vegades potser no ens n'adonem. Necessitem el perdó per desfer els nusos del

passat i començar de nou. És important que cadascú reconegui la pròpia flaqueza, els propis errors — que, potser, han portat l'altre a un comportament desviat—, i no dubti a demanar, al seu torn, perdó a l'altre.

III. Reflexió final

Hem parlat d'una tasca interior autèntica i dura. No podem negar que l'exigència del perdó arriba en certs casos al límit de les nostres forces. Es pot perdonar quan l'opressor no es penedeix en absolut del que ha fet, sinó que fins i tot insulta la seva víctima i creu que ha obrat correctament? Una mare podrà perdonar mai l'assassí del seu fill? Podem perdonar una persona que ens ha deixat completament en ridícul davant dels altres, que ens ha tret la llibertat o la dignitat, que ens ha enganyat, difamat o destruït en una cosa que per a nosaltres era molt important? Potser mai no serà

possible perdonar de tot cor, almenys si comptem només amb la nostra pròpia capacitat. Però un cristià compta, a més, amb l'ajuda totpoderosa de Déu. «Amb el meu Déu, salto els murs», canta el salmista. Podem referir aquestes paraules als murs que estan al nostre cor. Amb l'ajuda de bons amics i, sobretot, amb la gràcia de Déu, és possible fer aquesta tasca summament difícil i alliberar-nos a nosaltres mateixos. Perdonar és un acte de fortalesa espiritual, un gran alleujament. Significa optar per la vida i actuar amb creativitat.

Tanmateix, no sembla adequat dictar comportaments a les víctimes. A les persones cal deixar-los tot el temps que necessitin per arribar al perdó. Si algú acusés algú altre de rancorós o venjatiu, faria la seva ferida més gran. Sant Tomàs d'Aquino, el gran teòleg de l'Edat Mitjana, aconsella als qui pateixen, entre d'altres coses, que

no es trenquin el cap amb arguments, ni amb llegir, ni escriure; abans que res, han de prendre un bany, dormir i parlar amb un amic.

[20] En un primer moment, generalment no som capaços d'acceptar un dolor important.

Abans que res, ens hem de tranquil·litzar, acceptar que ens costa perdonar, cosa per la qual necessitem temps. Seguir el ritme de la nostra naturalesa ens pot ajudar molt. No ens podem sorprendre davant de dificultats com aquestes, tant si són pròpies, com si són alienes.

Si aconseguim crear una cultura del perdó, podrem construir junts un món habitable, on hi haurà més vitalitat i fecunditat; podrem projectar junts un futur realment nou. Per acabar, ens poden ajudar unes sàvies paraules: «Vols ser feliç un moment? Venja't. Vols ser feliç sempre? Perdona.»

Jutta Burggraf, (Hildesheim, 11 de julio de 1952-Pamplona, 5 de noviembre de 2010). Teòloga alemanya que va escriure aquest article per a «Retos de futuro en educación». (Ed. per O. F. Otero. Madrid, 2004)

Notes

[1] S'ha destacat que la justícia, juntament amb la veritat, són els pressupostos del perdó. Cf. JOAN PAU II. Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau Ofereix el perdó, rep la pau, 1-I-1997.

[2] *Mt* 5, 38.

[3] Scheler, Max. «Das Ressentiment im Aufbau der Moralen», *Vom Umsturz der Werte*. p. 36

[4] Raybon, Patricia. *My first white friend*. Nova York: Penguin books, 1996, p. 4.

[5] Cf. Hildebrand, Dietrich von. *Moralia*. Ratisbona: 1980, p. 338.

[6] Kolnai, Aurel. «Forgiveness», a Williams, B.; Wiggins, D. (ed.). *Ethics, value and reality: Selected papers of Aurel Kolnai*. Indianapolis: 1978, p. 95.

[7] Cf. Wiesenthal, Simon. *Sunflower: On the possibilities and limits of forgiveness*. Nova York, 1998.

Tanmateix, la qüestió del perdó es presenta oberta per a aquest autor. Cf. *Los límites del perdón*. Barcelona: Planeta, 1998.

[8] Levi, Primo. *Si això és un home*. Barcelona: Planeta, 1987, p. 186. Cf. *Els enfonsats i els salvats*. Barcelona: Edicions 62, 1995, p. 117.

[9] Se sol atribuir aquesta frase al filòsof estoic Epictet, que era un esclau. Cf. Epictet, *Handbüchlein der Moral*, edició a càrrec de Schmidt, H. Stuttgart: 1984, p. 31.

[10] L'odi no es dirigeix a les persones, sinó a les obres. Cf. *Rm* 12, 9. *Apoc* 2, 6.

[11] Camus, Albert. *Cartes a un amic alemany*. Barcelona: Lleonard Muntaner Editors, 1995, p. 58.

[12] Cf. Crespo, Mariano. El perdón: Una investigación filosófica. Barcelona: Encuentro, 2004, p. 96.

[13] Pieper, Josef. *Über die Liebe*. Munic: 1972, p. 38.

[14] Cf. *ibídem*, p. 47.

[15] Kierkegaard, Søren. *Die Krankheit zum Tode*. Munic, 1976, p. 99.

[16] Spaemann, Robert. *Felicidad y benevolencia*. Madrid: Ediciones Rialp, 1991, p. 273.

[17] Però també existeix un no voler veure, una ceguesa voluntària. Cf. Hildebrand, Dietrich von. *Sittlichkeit und ethische Werterkenntnis: Eine Untersuchung über ethische Strukturprobleme*. Vallendar: p. 49.

[18] Cf. Jankélévitch, Vladimir. *El perdón*. Barcelona: Planeta, 1999, p. 144.

[19] Cencini, Amedeo. *Vivir en paz*. Bilbao: 1997, p. 96.

[20] Cf. Sant Tomàs d'Aquino. *Summa teològica, II-II*. p. 22.

Jutta Burggraf

pdf | document generat
automàticament des de [https://](https://dev.opusdei.org/ca-ad/article/aprendre-a-perdonar/)
dev.opusdei.org/ca-ad/article/aprendre-
a-perdonar/ (05/08/2025)